
VEUS DE FRONTERA: *ELS ALTRES CATALANS D'ARA**

BORDER'S VOICES: THE OTHERS CATALANS OF NOWADAYS

ISABEL MARCILLAS-PIQUER

Universitat d'Alacant

isabel.marcillas@ua.es

Resum: L'estudi que proposem se centra en l'anàlisi d'algunes de les veus migrants de la literatura catalana actual, enteses com aquelles que se situen entre dues cultures, en la frontera entre allò que és conegut i desconegut, en els marges del que els seus protagonistes són i no són; una literatura que no narra epopeies, sinó proeses individuals, sovint relacionades amb l'estat d'ànim generat a partir de la reescriptura de la pròpia personalitat. És en aquest sentit que el treball que presentem cerca una aproximació a l'alteritat a partir d'alguns dels textos de Saïd El Kadaoui, Najat El Hachmi, Agnès Agboton i Francesc Serés. Totes elles veus de frontera que resulten cada vegada més comunes, més sentides, més llegides i, en conseqüència, més pròximes a aquells que un dia podríem també formar part d'uns marges en contínua fluctuació.

Paraules clau: literatura catalana actual, alteritat, identitat, fronteres.

Abstract: This study focuses on the analysis of some of the immigration Catalan literature voices'. This literature is placed between two cultures, in the border between what is known and unknown, in the margins of what its characters are and what they are not. In this vein, this literature does not narrate epics facts, but individual feats. These feats are often associated with mood, which is generated from rewriting the own personality of its characters. Thus, the work we present is an approach to otherness and it has been developed from some books of Saïd El Kadaoui, Najat El Hachmi, Agnès Agboton and Francesc Serés. All these border voices are increasingly more com-

(*) Aquest article complementa l'estudi que vaig iniciar el 2015, «El Hachmi i el Kadaoui: veus migrants», i que va ser publicat dins del volum *Àfrica calidoscòpica. Entre la imatge i la paraula* en el Servei de Publicacions de la Universitat d'Alacant.

mon, deeper, more read and therefore closer to those who one day might also be part of these margins in continuous fluctuation.

Key words: Catalan actual literature, otherness, identity, borders.

1. INTRODUCCIÓ

La peregrinació, l'èxode, les migracions i, en general, els desplaçaments massius o individuals a la recerca de circumstàncies vitals que milloren o enalteixen l'existència de l'individu han tingut lloc des dels inicis de la humanitat. La voluntat de conèixer allò que és nou, d'apropiar-se'n, de formar-ne part donant-hi una nova forma, com a base de conquestes i reconquestes, amb afany de dominació, d'estendre els límits del que considerem com a nostre, amb desitjos de caire religiós, econòmic o d'expansió dels coneixements, es pot considerar innat a la nostra naturalesa.

Així, el viatge, en si mateix, o la descoberta, com a conseqüència, cobren rellevància en obres artístiques i literàries de tots els temps. Des del segle XIX, en què el viatge generava una literatura que descrivia mons exòtics, d'indrets que considerava poc civilitzats i aptes, per tant, per a la colonització, al segle XXI en què l'èxode i les migracions continuen vigents al costat dels viatges per plaer, subratllant així les desigualtats d'un món global però poc solidari, la literatura s'erigeix com a eina de construcció de la identitat canviant dels individus.

Ens referim a la literatura de les *veus migrants*, d'aquells que se situen entre dues cultures, en la frontera entre allò que és conegut i desconegut, en els marges del que són i no són; una literatura que no narra epopeies, sinó proeses individuals, sovint relacionades amb l'estat d'ànim generat a partir de la reescriptura de la pròpia personalitat. És en aquest sentit que l'estudi que presentem cerca una aproximació a alguns dels textos de Saïd El Kadaoui, Najat El Hachmi, Agnès Agboton i Francesc Serés. Veus de frontera que resulten cada vegada més comunes, més sentides, més llegides i, en conseqüència, més pròximes a aquells que un dia podrien també formar part d'uns marges en contínua fluctuació.

En una conferència impartida recentment a Indiana University,¹ es reflexionava sobre la rellevància, en el panorama literari, d'una sèrie d'obres escrites en català la

1. Aquesta conferència portava per títol «Building with Words: The Symbolic Space of Writers in Contemporary Catalan Culture». Va ser impartida per Jaume Subirana el 20 de maig de 2017 en el marc del 16th Colloquium of the North American Catalan Society.

procedència dels autors o autores de les quals no era exclusivament catalana. Certament, aquesta reflexió no és nova, i només incideix en una qüestió, sobradament repetida, que pretén esbrinar quins textos poden ser inclosos dins del que considerem literatura catalana i quins no, atenent a la procedència de l'autoria i a la llengua emprada. No obstant això, en aquesta ocasió, el debat donava cabuda al que en aquest treball denominem *veus migrants*. I, aquí, l'adjectiu *migrant* es refereix no només a una procedència aliena a la catalana, sinó a un transvasament cultural que, com a norma general, porta implícita la dualitat orient/occident. Així, la literatura, com en molts altres temes, s'erigeix en un reflex de la realitat que ens envolta, la barreja ètnica i, per tant, cultural que ens indueix a qüestionar-nos permanentment la subsistència de la pròpia identitat. Efectivament, fins i tot en la literatura, identitat i alteritat malden per conviure com dues cares d'una mateixa moneda obligades a coexistir.

2. AUTODEFINIR-SE

En el llibre *Identitats que maten*, diu Amin Maalouf (1999: 10):

[Sóc] Mig francès i mig libanès, llavors? De cap manera! La identitat no està feta de compartiments, no es divideix en mitats, ni en terços, ni en zones estanques. I no és que jo tingui diverses identitats: en tinc només una, producte de tots els elements que l'han configurat mitjançant una dosificació singular que mai és la mateixa en dues persones.

Maalouf reivindica la identitat com una pertinença individual que, més enllà de la tradició religiosa, la nació i el grup ètnic i lingüístic, està conformada per múltiples parcel·les que canvien de jerarquia amb el pas del temps, i que fan de cada ésser humà un ésser únic i complex. Per a l'escriptor libanès, és necessari que aquells que es troben en els marges assumeixen plenament la seva diversitat, perquè seran ells els qui hauran de servir d'enllaç entre les diferents comunitats i cultures de les quals formen part (Maalouf 1998: 50). Els raonaments de Maalouf ens ajuden a resseguir les identitats personals i literàries dels autors proposats.

Si bé la necessitat d'explicar-se, d'autodefinir-se, de fixar la pròpia memòria, s'ha convertit en un tret característic de l'home i la dona contemporanis, aquesta necessitat augmenta de forma considerable quan es tracta d'éssers que han viscut un procés de desarrelament de la terra, la llengua i la cultura pròpies, tres dels eixos fonamentals que, sumats als afectes personals, configuren la identitat humana. D'altra banda, en un bon nombre d'ocasions, la descendència es converteix en la guspira que engega el motor de l'autoafirmació mitjançant l'escriptura literària en clau autobiogràfica.

En aquest sentit, tots tres autors proposats en aquest estudi, Agboton, El Hachmi i El Kadaoui, en són un bon exemple.

No obstant això, no sempre l'autobiografia és la clau a partir de la qual es desenvolupa la literatura de les *veus migrants*, que també han començat a generar un bon nombre d'obres de caràcter ficcional. En aquesta producció de caire no biogràfic escrita en català —l'exemple més reconegut de la qual és *L'últim patriarca* (2008), de Najat El Hachmi² i *No* (2016), de Saïd El Kadaoui, potser la mostra més recent en el moment d'escriure aquest article—, al tractament o la descripció del sentiment d'ocupar el lloc de l'*altre*, li continua estant reservat un espai predominant. Aquest fet es revela com l'exhibició, si més no, de la necessitat d'autodefinició. Així, les temàtiques de les mateixes produccions literàries demostren que la necessitat de què parlem abraça una doble vessant: d'una banda, el reconeixement com a individu amb unes característiques singulars que el fan esdevenir diferent de la societat de la qual vol formar part i, de l'altra, les arrels ancorades en una col·lectivitat sovint considerada exòtica o inferior. En les pàgines que segueixen analitzarem alguns dels aspectes de la literatura del tres autors esmentats, les *veus migrants* dels quals permeten parlar de tendències temàtiques o aspectes recurrents en els textos que les configuren. *La pell de la frontera* (2014), de Francesc Serés, serà el contrapunt a aquestes veus, ja que ofereix una visió autòctona de l'alteritat, en un intent personal i literari de mostrar al lector una mirada despullada d'ornaments que disfressen una realitat que ens és ben propera.

3. AUTORS I TEXTOS

3.1 ELS FILLS COM A MOTOR DE REFLEXIÓ

Agnès Agboton va nàixer a Porto-Novo, capital del Benín. A Costa de Marfil va conèixer el que havia de ser el seu marit, l'africanista i traductor Manuel Serrat i,³ amb divuit anys, es va traslladar a Barcelona, d'on són els seus dos fills. En una entrevista per a la Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, la beninesa afirma que l'escriptura ha estat un refugi no premeditat.⁴ Poeta i narradora de la literatura oral

2. Premi de les Lletres Catalanes Ramon Llull el mateix any 2008.

3. Volem manifestar el nostre agraïment a Manuel Serrat, *in memoriam*, per haver-nos aproximat a l'obra de l'autora i haver-nos facilitat els seus llibres.

4. Vegeu <<https://www.youtube.com/watch?v=C7rqK3BbhOw>>. Darrera consulta 29/05/2017.

del seu país, *Més enllà del mar de sorra* (2005) és el relat que l'escriptora dedica als fills, sàviament iniciat amb un conte oral de la tradició gun que refereix l'èxode d'un poble. L'autora enllaça aquesta idea amb la seva arribada a la ciutat catalana i fa una retrospectiva dels orígens familiars al Benín. Per Agnès Agboton l'escriptura de *Més enllà del mar de sorra* és simplement un acte, gairebé d'amor, d'una mare cap als fills. Acte que oscil·la entre el consell, l'advertència, l'enyorança i l'esperança d'un futur més integrador. Vegem-ne un fragment (Agboton 2005: 19):

Fa més de vint-i-cinc anys que visc a Barcelona i és veritat que han canviat moltes coses, però és veritat que en queden moltes per canviar. Quan ets africana no resulta fàcil ser un ciutadà més en una ciutat europea. Però ja sabeu que no tinc el costum de queixar-me per aquestes coses. En realitat ser *l'altre*, el diferent, sempre és difícil, ja siguis blanc o negre, groc, verd o taronja.

També Saïd El Kadaoui —nascut a Beni Sidel, Nador (el Marroc) l'any 1975 i instal·lat a Catalunya als set anys— manifesta el desig de deixar per escrit al fill el testimoniatge de la pròpia identitat, polièdrica en tant que subjecte pertanyent a dues cultures que s'aixopluguen en l'eterna oposició oriental-occidental. *Cartes al meu fill. Un català de soca-rel, gairebé* és el títol del relat amb el qual afronta aquesta tasca sentida, sobretot, com a necessària (2011: 15):

Estimat fill,
Tu m'has donat l'empenta que necessitava per escriure un llibre que em ronda pel cap des de ja fa un temps.
He volgut fer-lo senzill, fluid però prou profund per transmetre la idea següent: el discurs social que gira al voltant de l'eix ells (els diferents, els forans, els altres) i nosaltres (els autèntics i autòctons, els d'aquí) és anacrònic.

El Kadaoui afirma que el deure de tot pare és preparar un lloc més confortable als fills; així doncs, en aquest cas, les paraules, les idees convertides en literatura i en testimoniatge de la pròpia experiència vital, en són l'instrument. D'aquesta manera, tot i l'anacronia que per a El Kadaoui representa l'existència d'una societat dividida en els que són autòctons i els que arriben de fora, el sentiment de pertinença al bàndol de l'altre es revela a partir de la mateixa reivindicació d'una catalanitat calidoscòpica, que es fa palesa en els textos de tots tres autors (Agboton 2005: 147):

Recordo que una vegada estàvem al casino d'Alp i tu, Axel, vas venir corrent a preguntar-me: «Mama, un nen m'ha dit que sóc negre. Jo sóc negre?» [...] Suposo que avui els nens negres o xinesos, mestissos o magrebins, filipins o paquistanesos de les escoles de Barcelona i de moltes de les altres ciutats del país no s'han d'enfrontar tant amb aquesta sensació de l'estranyesa i de la curiositat dels altres. També aquí les coses han canviat molt.

Agboton rememora aquest moment, conscient de la rellevància d'algunes ferides produïdes en la infantesa, determinants, en paraules de Maalouf (1999: 36) de «l'actitud dels homes envers les seves pertinences». Al mateix temps, constata la importància de l'aparença física, particularment del cos, com a instrument a partir del qual comença i acaba tota comunicació i que, per tant, determina la relació amb els altres.

Tant en l'àmbit literari com en el no ficcional de les *veus migrants*, es conjumina, doncs, un doble desig: la preservació dels orígens i la integració en la nova cultura. Agboton ho constata amb paraules simples: «Vull conèixer i que em coneguin» (Entrevista Cervantes Virtual 2014). Saïd El Kadaoui ho fa raonant la inexistència d'una alteritat definida perquè quan «hi ha la creença que l'altre és l'altre t'hi apropes i resulta que l'altre ets també tu».⁵ Resulta interessant aquesta afirmació d'El Kadoui perquè vincula l'alteritat amb la qualitat d'ambigüïtat que, segons Augé (1996), caracteritza l'altre com a persona i no com a col·lectivitat. En canvi, el sentiment de pertinença a una o més col·lectivitats quedaria definit per termes com identitat i ambivalència, directament relacionables amb la preservació i la integració a què ens hem referit adés. Per contra, Agboton, en ambdós fragments transcrits, incideix particularment en la rellevància del color de la pell, circumstància que ens remet a un racisme biològic, de caire més primitiu si es vol, que a poc a poc va sent substituït socialment per un altre de cultural, més vinculat a diferències ètniques, econòmiques o religioses, per exemple. En qualsevol cas, observem que la necessitat d'explicar-se com a individus i com a membres pertanyents a una o diverses comunitats parteix, no exclusivament però sí en gran manera, de la presència dels fills. La descendència desperta en els autors l'obligació moral de deixar-los a través de l'escriptura un llegat identitari.

3.2 LA LLENGUA COM A L·LIGAM

Però no només Agboton i El Kadaoui, també Najat El Hachmi, nascuda al Marroc el 1979 i emigrada a Vic als sis anys, en el llibre *Jo també sóc catalana* es dirigeix al fill, i ho fa en aquests termes (El Hachmi 2004: 21):

5. Vegeu l'entrevista a Saïd El Kadaoui en el Club de Lectura MENARA. Aquesta trobada va tenir lloc amb motiu del taller transfronterer «Desarrollo sostenible y diversidad cultural», organitzat els dies 13 i 14 de març del 2014 a Màlaga: <<https://www.youtube.com/watch?v=RrPUeDGC090>>, consulta: 29/05/2017.

Abans que tu naixessis, molt abans fins i tot que fossis concebut, el teu pare i jo ho teníem decidit que t'havíem de parlar en amazic. No pas per cap fervor patriota, més aviat perquè tu poguessis tenir una eina més al teu abast per poder interpretar el món.

D'aquesta manera El Hachmi lliga el discurs a un dels principals eixos que vertebraven la identitat: la llengua. Evidentment, la conservació de la llengua pròpia està íntimament vinculada a la preservació de la identitat. A les llengües, Amin Maalouf (1999) els reconeix una doble virtut. La primera, que no tenen vocació d'exclusivitat, atès que, contràriament al que succeeix amb la religió, se'n poden parlar diverses a l'hora; la segona està vinculada al poder de la llengua com a factor identitari i eina de comunicació. No resulta estrany, doncs, que les *veus migrants* incideixin en el desig de preservar la llengua que els ha estat transmesa generacionalment.

Així com El Hachmi decideix parlar l'amazic als fills, Agboton els parlarà també en francès, amb l'objecte que puguin comunicar-se d'alguna manera amb la família materna. No obstant això, l'escriptora afirma que des de la primera vegada que va sentir parlar català li va agradar la nostra llengua: «La seva sonoritat i el seu ritme em van semblar molt propers. De seguida la vaig sentir com una llengua molt dolça, feta per a la relació entre una mare i un fill» (2005: 97-98).

El Kadaoui, conscient així mateix de la importància de la llengua en la construcció de la identitat, hi dedica un capítol on incideix en la força de les llengües minoritàries, com el català i l'amazic, per a redreçar-se malgrat les situacions adverses que els ha tocat viure. «Ho han resistit tot», afirma l'autor i, optimista amb el seu futur, opina que «Sempre es faran dels cops i es mantindran dretes». Al seu torn, Agboton (2005: 167) se sent, també lingüísticament, escindida i afirma:

No sé per què, però quan escric poesia ho faig sempre en gun. He provat d'escriure en una altra llengua però no me'n surto. De vegades em sento així, com si tingués un peu aquí i un altre allà i els dos continents, els meus dos països, les meves dues ciutats m'estressin cadascuna per la seva banda.

Aquesta sensació d'escissió, de confusió, pel que fa a l'ús de les llengües i la relació que se n'estableix amb el pensament i, en conseqüència, amb el sentiment de cohesió amb una comunitat, esdevé un lloc comú en la literatura de les veus de la migració. També El Kadaoui intenta expressar la complexitat lingüística del seu pensament i es pregunta en quina llengua parla; gairebé oblidada, somia encara amb la sonoritat de la llengua amaziga, una musicalitat que s'esborra amb el pas del temps. És per aquest motiu que la sensació de no acabar de ser ell mateix el pertorba, «Sovint penso que sóc de mentida. [...] Qui sóc? Miro la mare, et miro a tu i respiro tranquil.

“Ah! Sóc jo”, em dic» (2011: 35). Amb tot, es tracta d'una pertorbació passatgera, que l'escriptor sap canalitzar cap a la complementarietat que li propicia la diversitat: «Ja no som només marroquins, només amazics, només catalans, espanyols i europeus. Som tot això» (2011: 39). Afirmació que, novament, dóna força a la que alguns anys abans va formular Amin Maalouf: «L'evolució actual podria afavorir, a la llarga, l'aparició d'una nova forma d'entendre la identitat. Una identitat que es percebrà com la suma de totes les nostres pertinences, i en el si de la qual la pertinença a la comunitat humana adquirirà cada vegada més importància fins a convertir-se un dia en la principal, sense anul·lar per això la resta de particularitats» (1998: 121), un pensament, si més no optimista, vinculable a l'aparició dels nous tipus de racisme esmentats adés, indicadors d'una nova concepció de l'alteritat en què les formes culturals cobren més rellevància que les marques racials impreses en el propi cos. Així, entenem aquesta circumstància com un camí, lamentablement indefugible, cap a la normalitat multicultural.

3.3 LES DONES I LA INTEGRACIÓ

D'altra banda, en un bon nombre d'ocasions, les veus migrants incideixen en la pertinença a una religió o altra a partir dels elements que l'exterioritzen, més que no pas expressant la moralitat que hi subjau. Potser perquè en la cultura occidental ha cridat força l'atenció, potser també perquè pot generar una certa morbositat, l'ús del vel resulta de referència quasi obligada en aquest tipus de literatura.

En referir-se a l'ús del mocador, El Kadaoui esmenta la pròpia àvia, els seus vestits llargs i blancs i el mocador com a símbol d'una vellesa que motiva el respecte entre els qui la tracten al Marroc. Per contra, en la societat occidental «la seva roba desperta tota una gamma de sentiments que van des del rebuig fins a l'atracció per allò estrany, com l'excitació que sentim en veure dofins simpàtics i festosos del zoo» (2011: 45). L'àvia de l'escriptor va embarcar amb mocador cap a una nova vida a Catalunya, va desembarcar-hi al port d'Almeria sense, i deu anys més tard, un bon dia, abans de sortir al carrer, se'l va tornar a posar. La família va decidir respectar la seva decisió perquè, potser, l'àvia tenia por de convertir-se en una altra persona. Aquest episodi ens remet novament a les reflexions de Maalouf (1999), el raonament del qual incideix en el fet que la primera reacció de qualsevol immigrant no és pregonar la seva diferència, sinó la d'intentar passar inadvertit, com a fill del país; però els sentiments mai no són simples i la lluita identitària ens pot fer sentir traïdors amb allò que configura les nostres arrels.

El Kadaoui reflexiona a l'entorn de l'ús del vel i escriu al fill que «el mocador és una prova tangible del jou que lliga la dona a una concepció primària, masculista i patriarcal de l'ésser humà» (2011: 47), tot acceptant el fet que en el món arabomusulmà la dona continua sent relegada a un lloc marginal, amb el consentiment explícit dels governs.

D'aquesta manera, íntimament lligada a l'ús del mocador, hi trobem la qüestió de gènere. Sota el títol «Dones d'aquí, dones d'allà», Najat El Hachmi dedica un capítol del seu llibre *Jo també sóc catalana* especialment al món de les dones. Hi contraposa dues cultures, dues formes de viure, la de les seves familiars, tietes i cosines, allà al Marroc, i la d'ella mateixa, a Catalunya. Al Marroc, hi descriu vides ancorades en la tradició, en el treball a la llar, en l'obediència i servilisme al pare o al marit, i la invencibilitat de les dones en ajuntar-se per superar les desgràcies de l'una o l'altra. A Vic, parla d'una vida sumida en l'estrès del treball, de les obligacions múltiples en ser dona, mare i treballadora i, no obstant això, sentir-se satisfeta perquè, irònicament, el seu dia a dia respon al cànon de dona occidental alliberada. Però la recerca d'aquest suposat ideal que la permetria formar part del món occidental la induí a ignorar la saviesa de la mare, i se'n lamenta. Confessa l'autora (El Hachmi, 2004: 155):

Vaig aprendre a sentir vergonya de la pròpia procedència, a menystenir la imatge de la mare, de l'àvia, només perquè no s'adeien al model de vida que jo volia: una dona lliure, independent, com creia que era la dona occidental. I d'aquesta manera, durant anys vaig perdre'm la saviesa de totes aquelles dones, l'experiència adquirida a l'altra banda de l'Estret no era del meu interès.

Un fragment ben interessant de *Jo també sóc catalana* i que no voldríem deixar d'esmentar és en el que El Hachmi descriu com les dones immigrants de Vic s'apleguen per participar en uns tallers que organitzava l'escola (El Hachmi, 2004: 152-153):

El que unia aquelles dones no era només el fet de venir del mateix lloc, el que les unia era el desarrelament, sentir-se estranyes fent el que havien fet sempre, portant la mateixa roba que havien portat sempre. [...] Els colors brillants dels seus mocadors, tot i que cada vegada tendien més a la mediocritat del gris o del negre, semblaven ferir la vista dels catalans, tan acostumada a la boira i la foscor. Reien totes juntes, alienes al rebombori que provocaven [...]

Que les dones dels immigrants sortissin de casa fou una autèntica revolució. No només per a elles, que exploraven nous universos cada dia que passava, sinó per a la gent del barri de la Calla i Adjacents. No sabien si era millor que es quedessin a casa o que insultessin el paisatge vigatà amb aquella indumentària musulmana.

Passem de la revolució provocada per les dones immigrants de Vic a la integració d'Agnès Agboton a Barcelona, un tant desorientada perquè a l'Àfrica les relacions són més senzilles, menys protocol·làries. En una ciutat com Barcelona pots viure en un bloc de pisos sense saber com està o qui és el teu veí; en la cultura de l'es-

criptora africana això és impensable. Casada amb un home que li oferia una posició sociocultural estable, el repte per ambdós fou el de superar els possibles desconeixements culturals. El 1978, any en què Agboton va arribar a Catalunya, les parelles mixtes, com ella mateixa qualifica la seva, eren poc habituals «A pesar de les dificultats, i del fet que alguns s'entestin que visquem la nostra diferència com un estigma, em sento molt satisfeta del que entre tots hem anat construint [...] Pense que la nostra aventura ha valgut la pena».

3.4 ELS COSSOS COM A LLAST

Criden l'atenció dos dels darrers títols de Najat El Hachmi i Saïd El Kadaoui. *La caçadora de cossos* d'El Hachmi, publicat el 2011 per l'editorial Columna, conta la història d'una dona que es dedica a mantenir relacions sexuals amb homes que ella considera diferents o exòtics (El Hachmi 2011: 23):

si li expliqués que de tota la vida m'havien agradat els diferents potser s'escandalitzaria. [...] M'atreien com un imant els homes que tenien alguna particularitat que els feia diferents dels altres, dels que a mi m'eren familiars, els de sempre. Els cabells més clars dels que s'estila per aquí, la pell més fosca, els braços allargats o els ulls vidriosos, els accents de fora de la meua ciutat. Fins que van començar a arribar homes de terres molt llunyanes i jo vaig haver-me d'esforçar a contenir les ganes d'anar-los a tastar tots.

Aquesta atracció pels homes esdevé malaltissa i la converteix en esclava de les pròpies passions, del propi cos. Finalment, però, la protagonista es reconcilia amb ella mateixa, aconsegueix dominar els seus impulsos sexuals desorbitats i reflexiona sobre les addiccions i les limitacions que s'ha infligit (El Hachmi 2011: 203):

No creu que seria genial poder fer això? Que jo pogués viure sense cos, deixar-lo en préstec una temporada o empenyorar-lo per sempre més, cremar-lo dins un contenidor. [...] És clar, vostè què m'ha de dir, que el que haig de fer és començar a estimar-me el meu cos, que el meu cos sóc jo mateixa i que és urgent que aprengui a estimar-me'l.

Evidentment es tracta d'una ficció que podria tenir lectures diverses, com la que proposa la mateixa autora, la d'una protagonista immadura i plena de contradiccions que descobreix que el sexe sense vincles afectius pot acabar destruint-la. Malgrat tot, a nosaltres ens sobta la relació conflictiva amb el propi cos, similar a la que manté el protagonista de *No*, la darrera novel·la de Saïd El Kadoui, editada per Catedral el 2016. Certament, l'una i l'altra no tenen res a veure. Mentre El Hachmi s'endinsa en un món de ficció sexualment tòrrid i tortuós totalment allunyat de certs estereotips

que es desprenen de *L'últim patriarca*, novel·la que la va llançar a l'estrelat literari, El Kadaoui, molt més reflexiu i gairebé filosòfic, juga amb l'autoficció. En *No*, l'escriptor marroquincatalà es qüestiona la seva condició com a immigrant i la de la pròpia família, retornada al Marroc, en tant que hi inclou noms i referències bibliogràfiques que li resulten intel·lectualment rellevants. Al mateix temps, però, el protagonista —un home que acaba de complir quaranta anys, com l'autor mateix— es confessa sotmès al seu membre sexual, que l'obliga a mantenir relacions amb qualsevol dona que consideri atractiva i, per tant, a no formalitzar la pròpia.

Simple casualitat? Segurament. Amb tot, ens sembla interessant vincular la literatura de les *veus migrants* amb les relacions que aquestes estableixen amb el propi cos, en un itinerari d'acceptació i d'acomodació, com a procés de creixement i curació personal que els ha de permetre normalitzar els lligams amb les col·lectivitats identitàries de les quals formen part.

3.5 LA PELL DE LA FRONTERA

Finalment, com hem indicat al principi d'aquest treball, ens referirem a *La pell de la frontera* (2014), llibre de Francesc Serés, com a contrapunt a la narrativa autobiogràfica i ficcional dels tres autors que hem proposat per a exemplificar el que hem denominat *veus migrants*. El conjunt de narracions que donen cos a *La pell de la frontera* se situa principalment per les terres del Baix Cinca i del Segrià. Descriuen camins coneguts per l'autor que n'analitza els canvis produïts a partir de l'arribada de la immigració i els sotrats econòmics provocats per la crisi. L'acció, no ficcional, s'esdevé, doncs, en terres frontereres igual que ho són molts dels qui les habiten, gents arribades d'arreu del món, a la recerca de millors condicions de vida. El volum està acompanyat de material fotogràfic que l'autor titula «Petit manual d'interiorisme i d'arquitectura efímera» (2014: 141) i que ens recorda la marginalitat de moltes vides. Relats fronterers, escrits amb la perspectiva que dóna el pas del temps, «He vist transformar el paisatge i fa vint anys que prenc notes sobre coses que no són gaire res. Això no fa història» (2014: 108). Com diu l'autor, històries locals que no fan història i que, no obstant això, dissenyen el paradigma d'un món global aliè, encara ara, a la subalternitat.

Al contrari que en els casos d'Agboton, El Hachmi i El Kadaoui, autors, si més no, actualment integrats en la nostra societat, diríem que en una classe benestant, els protagonistes de *La pell de la frontera* són éssers anònims de qui es ressalta la precarietat dels llocs on viuen i les condicions en ocasions infrahumanes en què es troben.

Relats, en gran manera incòmodes, que s'allunyen força de la literatura hegemònica i que ens conviden a recordar que les fronteres que canvien són també les nostres i que potser qualsevol de nosaltres algun dia les podria ocupar. Amb un intent objectivador, sense sentimentalismes, Serés descriu un paisatge humà en situació límit a tocar d'una civilització que prefereix ignorar què té al costat de casa.

4. CONCLUSIONS

No hi ha dubte que la literatura de la migració està en expansió i que ha trobat un lloc tant en el mercat editorial català com entre els gustos del públic lector, indicatiu clar del camí cap a la normalitat cultural, pel que fa a l'àmbit literari, i cap a la normalitat social, pel que té a veure amb la tasca d'integració dels *nous catalans d'ara*. La mateixa Agnès Agboton estableix el paral·lelisme entre els nous fluxos migratoris a Catalunya, i per extensió als Països Catalans, i les circumstàncies relatades en la dècada dels seixanta del segle passat a *Els altres catalans* de Candel. Diu la beninesa que «En Francesc Candel va escriure un dia, referint-se als catalans que rebien la immigració murciana o andalusa, que quan s'esperava que arribés mà d'obra varen arribar éssers humans. I això és vàlid també ara» (Agboton 2005: 162). Ningú no ho posa en dubte, però el camí cap a la normalitat és llarg i atzarós i és justament això el que ens mostra la literatura de les *veus migrants*.

Les veus literàries de la migració són veus escindides que troben en la descendència l'excusa perfecta per plasmar en paper el desassossec, la pertorbació i la inseguretat que els provoca sentir-se l'altre. Aquesta plasmació literària, ja sigui mitjançant la ficció o no, sol recórrer als llocs comuns que, per naturalesa, preserven l'essència de la identitat personal i que, sovint, se centren en la llengua, la religió, la terra i cultura que s'ha deixat enrere. Els textos que presenten solen moure's entre l'ambigüitat de sentir-se l'altre i l'ambivalència de pertànyer al mateix temps a cultures diferents. En aquest recorregut personal i literari entre l'ambigüitat i l'ambivalència, hi ha autors que posen el punt de reflexió en les marques físiques que els distingeixen racialment; en general, però, els elements culturals tenen un pes remarcable, cosa que confirma un canvi en el tipus de racisme amb què s'enfronten les societats multiculturals.

Després d'un primer moment en què les veus de la migració s'han expressat biogràficament amb la intenció d'autodefinir-se i d'advertir de la dificultat del camí els fills, la ficció els permet explorar nous camins en els quals la relació amb el cos cobra un paper rellevant. La normalització d'aquesta relació comportarà la inclusió de ple dret en una societat que, finalment, els concedirà el lloc que cercaven.

Però hi ha també moltes veus sense discurs; Francesc Serés se n'ocupa i ens convida, a través de *La pell de la frontera*, a reflexionar sobre com aquestes vides, frontereres, marginals, canvien el nostre paisatge mentre continuen en l'anonimat; històries locals que tensen les relacions entre centre i perifèria. O que simplement s'ignoren.

ISABEL MARCILLAS-PIQUER
Universitat d'Alacant
isabel.marcillas@ua.es
ORCID 0000-0001-7258-332X

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- AGBOTON, A. (2005) *Més enllà del mar de sorra*, Barcelona, Rosa del Vents.
- (2014) Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, entrevista a Agnès Agboton. En línia: <<https://www.youtube.com/watch?v=C7rqK3BbhOw>>; consulta: 29/05/2017.
- AUGÉ, M. (1996) *El sentido de los otros*, Barcelona, Gedisa.
- HACHMI (EL), N. (2004) *Jo també sóc catalana*, Barcelona, Columna.
- (2011) *La caçadora de cossos*, Barcelona, Columna.
- KADAOU MOUSSAOUI (EL), S. (2011) *Cartes al meu fill: Un català de soca-rel, gairebé*, Barcelona, Ara Llibres.
- (2014) Fundación Tres Culturas del Mediterráneo, entrevista a Saïd El Kadaoui. En línia: <<https://www.youtube.com/watch?v=RrPUeDGC090>>; consulta: 29/05/2017.
- (2016) *No*, Barcelona, Catedral.
- MAALOUF, A. (1999) *Les identitats que maten*, Barcelona, Edicions La Campana.
- MARCILLAS, I. (2015) «El Hachmi i El Kadaoui: veus migrants», dins I. Marcillas & E. Lomas (eds.), *Àfrica calidoscòpica. Entre la imatge i la paraula*, Alacant, Publicacions de la Universitat d'Alacant, pp. 101-109.
- SERÉS, F. (2014) *La pell de la frontera*, Barcelona, Quaderns Crema.

